

Makale Geliş | Received : 28.02.2025

Makale Kabul | Accepted : 27.06.2025

ÇOCUKLAR İÇİN FELSEFE'NİN (P4C) DEMOKRASİNİN GÜÇLENDİRİLMESİNDEKİ ROLÜ

Fikret YILMAZ*

ÖZET

Bu akademik inceleme, Çocuklar İçin Felsefe (P4C) pedagojik yaklaşımının, eğitim ve öğretim süreçlerindeki merkezi rolünü ve demokratik değerlerin gelişimine sunduğu katkıları detaylı bir şekilde inceler. P4C'nin esas hedefi, öğrencilere düşünme, değerlendirme ve eleştiri becerilerini kazandırmak olup, bu becerilerin nasıl ve ne ölçüde geliştirildiği ve bu gelişimin nasıl değerlendirileceği üzerine daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Bireysel gelişim konusunda P4C'nin olumlu etkileri, öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirme ve eleştirel düşünme yeteneklerini kazandırma noktasında belirgindir. Bu yeteneklerin kazandırılması, öğrencilerin sorunları çözme, bilgiyi analiz etme ve karar verme süreçlerinde daha yetkin hale gelmelerine imkân sağlar. Bununla birlikte, P4C'nin demokratik toplumların güçlendirilmesi ve oluşumu üzerindeki rolü, daha geniş bir bağlamda ele alınmıştır. P4C, farklı bakış açılarına saygı gösterme ve adil karar verme yeteneği kazandırarak, daha adil ve hoşgörülü bir toplum oluşturmaya hedefler. Ancak bu potansiyel etkilerin tam olarak gerçekleştirilebilmesi için, eğitimcilerin P4C yaklaşımının teorik ve uygulamalı yönlerini anlamaları ve bu yaklaşımı etkin bir şekilde uygulayabilmeleri için gereken bilgi ve becerilere sahip olmaları önemlidir. Bu durum, eğitimcilerin P4C'yi etkin bir şekilde uygulamalarına yardımcı olacak eğitim ve destek programlarına ihtiyaç olduğunu belirtir. Sonuç itibarıyla, P4C yaklaşımı, düşünme, değerlendirme ve eleştiri becerilerinin geliştirilmesinde önemli bir araç olarak kabul edilirken, bu yaklaşımın etkin bir şekilde uygulanabilmesi ve etkilerinin ölçülebilmesi için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, eğitimcilerin P4C'yi etkin bir şekilde uygulamalarını sağlamak için, bu yaklaşımın teorik ve uygulamalı yönlerine dair bilgi ve becerilere sahip olmaları gerektiği belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: P4C, Demokrasi, Felsefe, Çocuklar, Eleştirel Düşünme

PHILOSOPHY FOR CHILDREN'S (P4C) ROLE IN STRENGTHENING DEMOCRACY

Abstract

Within this academic review lies an exploration into the central role that Philosophy for Children (P4C) plays within educational environments while simultaneously examining its contributions towards shaping and developing democratic values. The core goal of utilizing P4C lies in cultivating students with invaluable abilities related to critical thinking, evaluation processes and providing them with necessary criticism skills; However, further research remains essential so as to truly comprehend how robustly these proficiencies develop within students, alongside understanding how far-reaching their assessment can be effectively carried out. Upon analyzing individual growth from this viewpoint; tangible positive influence is visible through an improved set of thinking abilities ultimately leading towards cementing one's ability when it comes down to making sound decisions along with addressing intricate problems or even dealing with information analysis. Further examination of P4C's broader impact leads to highlighting it's a major role in fostering and constructing democratic societies. By nurturing respect towards contrasting perspectives and subsequently making way for fair decision-making; P4C sets its siyahı upon orchestrating a more

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı, fikret.yilmaz@bozok.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1222-6018.

just and accepting society overall. Yet, it remains of utmost importance that educators involved in implementing P4C fully grasp both the theoretical alongside practical aspects alike. This particular observation warrants the necessity behind programs facilitating educational support within this matter; allowing educators to take the necessary steps required in effectively implementing P4C within their respective environments. All in all, while P4C is widely recognized as being an instrumental asset when it comes to sharpening critical thinking skills; it is imperative that further research be conducted regarding obtaining successful implementation workflow as well as establishing measurable results - all the while emphasizing the crucial correlation between educators having a profound understanding, coupled with operational skills pertaining both the theoretical basis and practicalities revolving around P4C.

Keywords: P4C, Democracy, Philosophy, Children, Critical Thinking.

Giriş

İnsanın özgür iradesi ve düşünme yetisi, tarih boyunca bireysel varoluşun temel taşları olarak kabul edilmiştir. Ancak bu yetilerin doğuştan geldiği düşüncesi, bireylerin demokratik değerleri ve eleştirel düşünme becerilerini kendiliğinden geliştireceği anlamına gelmez. Demokratik bir toplumun sürdürülebilirliği, yalnızca hak ve özgürlüklerin varlığıyla değil; aynı zamanda bu değerleri içselleştirmiş, sorgulayan ve bilinçli yurttaşların yetişmesiyle mümkündür. Bu noktada, bireylerin eleştirel düşünme becerilerini kazanması, toplumsal yapının demokratik ilkelere dayanarak gelişmesi açısından hayati bir rol oynamaktadır.

Eleştirel düşünme, bireyin yalnızca bilgi edinmesini değil; bu bilgiyi değerlendirmesini, sorgulamasını ve yeniden yapılandırmasını da içerir. Gündoğdu'ya (2009) göre, eleştirel düşünme bireyin mantıksal akıl yürütme becerilerinin yanı sıra, duyu verileri ve deneyimler aracılığıyla anlam oluşturma kapasitesini de kapsar. Bu bağlamda, eleştirel düşünme soyut bir zihinsel etkinlikten ibaret olmayıp, bireyin kendi düşünce yapılarını derinlemesine analiz edebilmesine olanak tanır. Nitekim Gündoğdu, eleştirel düşünmenin eğitilebilir ve öğretilbilir olduğunu vurgularken, bu becerinin eğitim sistemlerinin temel hedeflerinden biri hâline gelmesi gerektiğini belirtir (2009, ss. 57-74).

Ancak bu hedefe ulaşmak, yalnızca müfredat düzenlemeleriyle değil, öğretmenlerin pedagojik yaklaşımlarıyla da doğrudan ilişkilidir. Gündoğdu (2009), öğretmenlerin eleştirel düşünmeyi etkili bir biçimde öğretebilmesi için bu becerinin doğasını iyi kavramış olmaları gerektiğini ifade eder. Zira eleştirel düşünme, yalnızca belirli bir zekâ düzeyine sahip bireyler tarafından geliştirilebilecek elitist bir yetenek değil; uygun öğretim yöntemleriyle tüm bireylerde geliştirilebilecek sistematik bir süreçtir. Bu noktada eğitim, bireylere yalnızca hazır bilgiyi aktaran değil, bilgiyi sorgulama, analiz etme ve yeniden yapılandırma imkânı sunan bir süreç olarak yeniden tanımlanmalıdır.

Antik Yunan düşünürü Sokrates'in diyalog ve sorgulama temelli öğretim yaklaşımı, bu anlayışın tarihsel temelini oluşturur. Sokrates'e göre bilgi, bireyin kendi çabasıyla, sürekli sorgulama yoluyla keşfettiği dinamik bir yapıdadır. Bu anlayış, günümüzde özellikle Çocuklar İçin Felsefe (Philosophy for Children – P4C) yaklaşımıyla yeniden hayat bulmuştur. P4C, bireylerin düşünsel becerilerini geliştirirken, aynı zamanda demokratik değerlere dayalı bir yaşam biçiminin erken yaşlardan itibaren benimsenmesini sağlar. Lipman (1988a) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, çocuklara düşüncelerini özgürce ifade edebilecekleri, farklı görüşlere saygı gösterebilecekleri ve çatışmaları barışçıl yollarla çözebilecekleri bir öğrenme ortamı sunar.

Bu çalışma, P4C yaklaşımının demokratik değerlerin içselleştirilmesinde ve eleştirel düşünme becerilerinin kazandırılmasında nasıl bir rol oynadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Eleştirel düşünmenin bireysel gelişimi desteklemesinin ötesinde,

demokratik toplumların sağlıklı işleyişi açısından da vazgeçilmez olduğu açıktır (Freire, 2005, 46-57). Bu nedenle hem bireysel eğitim süreçlerinde hem de eğitim politikalarında eleştirel düşünmenin merkezî bir unsur hâline getirilmesi gerekmektedir. Gündoğdu'nun da altını çizdiği gibi, bu süreçte öğretmen eğitimi ve pedagojik donanım kritik bir belirleyicidir. P4C, bu hedef doğrultusunda etkili bir yöntem olarak öne çıkmakta; bireylerde yalnızca düşünsel farkındalık yaratmakla kalmayıp, demokratik bilinç inşasına da katkı sunmaktadır.

Çocuklar için Felsefe (P4C) Yaklaşımı

Felsefe, tarih boyunca karmaşık bilişsel becerilerle –açıklama, inceleme, gözden geçirme, ayırt etme, değerlendirme ve eleştiri gibi– sıkı bir ilişki içinde olmuştur. Bunun yanı sıra, felsefi düşünme süreci yalnızca bilişsel becerilerden ibaret değildir; aynı zamanda bireyde merak, açık fikirlilik, titizlik ve eleştiriye açıklık gibi entelektüel eğilimleri de geliştiren bir disiplindir. Bu disiplin, yalnızca belirli bilgilerin edinilmesini değil, aynı zamanda düşünsel derinlik kazandırmayı ve bireyin dünyayı daha eleştirel bir gözle değerlendirmesini hedefleyen bir süreç olarak tanımlanır.

Scruton (2019, s. 17), felsefenin kelime anlamı itibarıyla bilgeliğe duyulan sevgi olduğunu vurgulamakta ve felsefeye iki farklı yöntemle yaklaşılabileceğini ifade etmektedir: Bunlardan ilki, felsefi düşünceyi bizzat uygulayarak, yani felsefe yaparak anlamak; ikincisi ise, tarih boyunca felsefi düşüncenin nasıl geliştiğini inceleyerek bu alana aşinalık kazanmaktır. Öte yandan insan, doğası gereği sorgulayan ve merak eden bir varlıktır. Olayları, olguları veya kavramları anlamaya yönelik duyduğu içsel istek, onun en temel bilişsel eğilimlerinden biridir. İnsan, karşılaştığı olağanüstü ya da alışılmadık durumların nedenlerini araştırır ve bu sorgulama süreci onun düşünsel gelişiminin temelini oluşturur. Çünkü insan, doğası gereği her zaman bilmek ve anlamak ister. Bu istek, yalnızca teorik bilgiyle sınırlı değildir; insan, bir davranışın gerekçesini, bir sözün anlamını ya da varoluşun temel nedenlerini anlamaya yönelik derin bir arayış içindedir.

İnsan, bir eylemin nedenlerini anlamaya çalıştığında düşünme süreci başlar ve bu süreç, insanlık için evrensel bir özelliktir. Nitekim bir insan bir eylemi gözlemleyip nedenlerini çıkarabiliyor, sonuçlarını test edip genelleştirebiliyorsa, bu süreç onu bilimsel bilgiye yönlendirir. Ancak, eğer sorulan "Neden?" sorusu bir eylemin ya da söylemin amacını anlamaya yönelikse, burada devreye gerekçeler girer. Bilimsel bilgiler gözlem, deney ve test süreçlerinden geçerek genellenebilirken, gerekçeler bu tür yöntemlere tabi değildir. Aksine, gerekçeler tartışılabilir, kabul edilebilir ya da reddedilebilir. Dahası, bir gerekçeye karşıt bir görüş sunulabilir, gerekçe sahibi eleştirilebilir veya desteklenebilir. Bu açıdan bakıldığında, eylemler bazen açıklanırken, bazen gerekçelendirilir (Şahin, 2023, s. 369). Açıklamalar doğruluk veya yanlışlık temelinde değerlendirilirken, gerekçeler iyi ya da kötü olarak nitelendirilir (Scruton, 2019, ss. 25-26).

Tam da bu noktada, felsefenin çocuklarla nasıl ilişkilendirilebileceği sorusu ortaya çıkmaktadır. "Çocuk felsefesi" kavramı, felsefi literatüre ilk kez Karl Jaspers tarafından kazandırılmış ve çocukların da felsefi sorgulama yapabileceği fikrinden hareketle, "çocuk" ve "felsefe" kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir. Bu yaklaşıma göre, çocukların düşünme yetileri geliştikçe felsefi sorular sorması ve dünyayı sorgulaması kaçınılmazdır. Nitekim, çocuklarla felsefi diyalogun mümkün olduğunu savunanlar, bu yöntemi "Çocuklarla Felsefe- PwC" (Philosophy with Children) olarak adlandırmıştır (Mutlu, 2010). Öte yandan, Matthew Lipman, çocuklara felsefi düşünme becerilerini kazandırmayı amaçlayan daha sistematik bir eğitim modeli sunarak bu uygulamayı "Çocuklar İçin

Felsefe- P4C" (Philosophy for Children) olarak isimlendirmiştir. Böylece, çocukların eleştirel düşünme yetilerini geliştirmek ve onlara rasyonel muhakeme becerileri kazandırmak amacıyla P4C yöntemi geliştirilmiş ve eğitim sistemlerinde önemli bir yer edinmeye başlamıştır.

P4C terimi, aslında 1970'lerde Matthew Lipman ve Ann Margaret Sharp tarafından geliştirilen ve düşünme eğitimi odaklı bir müfredatı ifade eden bir kavramdır. Bu program, "Düşünmeyi Öğrenme" ilkesini temel alarak, çocukların soru sorma, sorgulama ve diyalog yoluyla tartışma becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Nitekim, P4C uygulamalarında, çocuklardan öncelikle tartışmaya açık sorular oluşturmaları beklenir. Böylece, bu sürecin aktif bir parçası olan çocuklar, yalnızca daha iyi düşünmeyi değil, aynı zamanda daha etkili ve anlamlı sorular sormayı da öğrenirler (Taş, 2017).

P4C'nin kurumsal temelleri, 1972 yılında Matthew Lipman ve Ann Margaret Sharp'ın liderliğinde Montclair State College (günümüzde Montclair State University) bünyesinde kurulan Çocuklar İçin Felsefe Geliştirme Enstitüsü (Institute for the Advancement of Philosophy for Children- IAPC) ile atılmıştır. Bu enstitü, okul çağı çocuklarının yaşlarına uygun felsefi sorularla düşünme becerilerini geliştirmelerini sağlamak amacıyla tasarlanmış ve bu doğrultuda çeşitli kitaplar, romanlar ve eğitim kılavuzları üretmiştir. Programın tasarımında, çocukların eleştirel ve felsefi düşünme becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayacak temel felsefi kavramlar ele alınmıştır.

Zaman içinde, IAPC'nin geliştirdiği materyaller dünya genelinde öğretmenler ve akademisyenler tarafından benimsenmiş, farklı kültürel bağlamlara uyarlanarak yeni metinler, kısa hikâyeler ve öğretim rehberleri şeklinde genişletilmiştir. Bu süreç, P4C'nin küresel ölçekte yaygınlaşmasını sağlarken, çeşitli kültürlerden gelen öğrencilerin felsefi düşünceye erişimini de kolaylaştırmıştır (D'Olimpio & Teschers, 2016, ss. 114-124). Günümüzde P4C, eğitimde felsefi sorgulamayı teşvik eden ve düşünme becerilerini geliştiren uluslararası bir platform olarak kendini kanıtlamış ve pedagojik yaklaşımlar arasında önemli bir yer edinmiştir.

P4C, sınıf ortamını "Sorgulama Topluluğu" hâline getirerek, farklı yaş gruplarındaki çocukların felsefi düşünme süreçlerine aktif katılımını teşvik etmeyi amaçlayan bir eğitim yaklaşımıdır. Lipman'a göre, eleştirel, yaratıcı ve ilgili düşünme olarak tanımlanan karmaşık bilişsel yetiler, bu topluluk içinde yürütülen felsefi diyaloglar aracılığıyla geliştirilmektedir (Lipman, 2003). Bu bağlamda, P4C programı, başlangıçta ABD devlet okullarında felsefeyi tam anlamıyla bir içerik alanı olarak yerleştirmeyi hedeflese de zaman içinde bu hedefin uygulanabilirliği giderek azalmıştır. Öte yandan, İngiltere, Avrupa ve Latin Amerika gibi bölgelerde okul çağındaki çocuklarla felsefi sorgulamanın hem teorik hem de pratik açıdan büyük ilgi uyandırdığı ve eğitimde önemli bir yer edindiği görülmektedir (Vansieleghem & Kennedy, 2011, s. 171).

Lipman tarafından geliştirilen bu programın temel amacı, mantıksal düşünme yetisini geliştirmek ve erken yaşlardan itibaren çocuklara felsefi düşünme becerileri kazandırmaktır. Bu pedagojik yaklaşım, yalnızca eleştirel düşünmeyi değil, aynı zamanda yaratıcı, duyarlı ve işbirlikçi düşünme süreçlerini de teşvik ederek, bireyleri daha bilinçli ve aktif öğrenenler hâline getirmektedir. Bu bağlamda, eğitimde P4C'nin uygulanması, bireysel gelişimin yanı sıra toplumsal ilerleme ve demokratik değerlerin benimsenmesi açısından da önemli katkılar sunmaktadır. Lipman, düşünme biçimlerini üç ana kategori altında incelemektedir: eleştirel düşünme (critical thinking), yaratıcı düşünme (creative thinking) ve özenli düşünme (caring thinking).

Eleştirel düşünme, iyi yargılara ulaşmayı sağlayan, yetkin ve sorumlu bir düşünme biçimi olarak tanımlanır. Bu düşünme biçimi, belirli kriterlere dayanması, kendi yanlışlarını düzeltebilme yetisi ve bağlamlara duyarlılık gibi unsurlarla desteklenir (Lipman, 1995, ss. 64-67). Bu nedenle, öğretmenlerin, öğrencilere iletişim ve sorgulama süreçlerinde gerekli becerileri kazandırmada rehberlik etmesi büyük önem taşır. Çünkü eleştirel düşünmenin etkili bir şekilde gelişebilmesi için, öğrenme sürecinin pasif bir bilgi aktarımından ziyade, keşif yoluyla öğrenmeye dayalı bir yapı kazanması gerekmektedir (Lipman, 1988b).

Bununla birlikte, Lipman'a (1988b, ss. 38-43) göre, yaratıcı düşünme, yaygın inanışın aksine, doğrudan yaratıcılıkla aynı anlama gelmez. Yaratıcı düşünme, çocukların önceden belirlenmemiş fikirler üretebildikleri ve bu süreçte özgün bakış açıları geliştirebildikleri zaman ortaya çıkar.

Öte yandan, Lipman *özenli düşünme* (caring thinking) kavramını, duyguların da bir düşünme biçimi olarak değerlendirilebileceği fikriyle ele alır. Ona göre, *özenli düşünme*, değer verilen her konuda farklı düşünme biçimlerini kapsar. Nitekim, kişilere saygılı düşünme, güzelliği takdir edici düşünme, erdeme hayranlık duyan düşünme, duyarlılık gösteren düşünme, korunması gereken şeylere koruyucu düşünme, acı çekenlere merhametli düşünme ve dünyanın geleceğine dair kaygılı düşünme gibi unsurlar, bu düşünme biçiminin temel bileşenleridir (Lipman, 2003, s. 52).

Bu bağlamda, *özenli düşünme*, bireyin yalnızca kendisiyle değil, aynı zamanda çevresiyle kurduğu etkileşim biçimini de belirler. Başka bir deyişle, empati ve duyarlılık, bireyin sadece akademik ve bilişsel gelişimi açısından değil, aynı zamanda sosyal ve duygusal becerilerini geliştirmesi açısından da kritik bir rol oynar. İşte bu nedenle, Lipman'ın geliştirdiği üçlü düşünme modeli, çocukların yalnızca bilgi edinmelerini değil, aynı zamanda bu bilgiyi eleştirel, yaratıcı ve duyarlı bir biçimde işleyebilmelerini teşvik eden bir eğitim yaklaşımını vurgular.

Lipman, geleneksel felsefenin yalnızca olgun ve karmaşık düşünebilen bireyler için bir entelektüel bilgi aktarım aracı olarak kullanılmasına karşı çıkmaz; aksine, felsefenin, öğrencilerde eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeyi amaçlayan bir pedagojik araç olarak işlev görmesi gerektiğini savunur. Ona göre, karmaşık düşünme yetisi ne doğuştan gelen bir özellik ne de kendiliğinden kazanılan bir beceridir. Dolayısıyla, bireylerin yetişkinliğe adım attıklarında otomatik olarak eleştirel bir düşünür hâline gelmeleri beklenmemelidir. Daniel ve Auriac'a (2011, s. 421) göre, Lipman ve meslektaşları, etkili düşünme becerilerinin gelişiminin yalnızca teknik, tekrar ve ezberleme ile sağlanamayacağını, bunun yerine pratik yapma (praksis) süreciyle mümkün olacağını öne sürmektedir. Bu süreç, öğrencilerin derinlemesine düşünme ve sorgulama yetilerini geliştirerek bilgiye eleştirel bir perspektiften yaklaşmalarını sağlar. Ancak, eleştirel düşünme öğretimi yalnızca felsefe kökenli bir süreç değildir. Öncelikle, eleştirel düşünmenin temel becerilerinin aktarılması hedeflenir. İkinci olarak, kişisel deneyimlere saygı ve bireysel öznenin önemi vurgulanır. Üçüncü olarak ise, eleştirel düşünmenin, öğrencileri yalnızca kültürel normlara ve geleneklere adapte etmekle kalmayıp, bu unsurları sorgulayıcı bir yaklaşımla değerlendirmeye teşvik ettiği kabul edilir. Lipman'ın P4C modeli, eleştirel düşünmeyi bir praksis olarak gören ve öğrencileri aktif bir sorgulama sürecine dahil eden bir yaklaşımdır.

P4C, günümüzde 50'den fazla ülkede uygulanmakta ve materyalleri 20'den fazla dile çevrilmiş durumdadır. Program kapsamında geliştirilen materyaller, öğretmenler için eğitim kılavuzları ile 6 ila 15 yaş arasındaki çocuklar için yazılmış felsefi romanlardan

oluşmaktadır. Bu romanlar, çeşitli felsefi kavramları çocuklara uygun bir şekilde sunarak, onların eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeyi, akranlarıyla diyalog kurma yeteneklerini güçlendirmeyi ve ortak problemlere çözüm üretebilmelerini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Böylece, P4C yaklaşımı, bireylerin yalnızca bilgiyi pasif olarak edinmelerini değil, aynı zamanda onu sorgulamaya, değerlendirmeye ve yaratıcı çözümler üretmeye yönlendirilmesini sağlayan kapsamlı bir pedagojik model sunmaktadır.

Öğrencilerle felsefi oturumlar düzenlemek için önerilen üç adım şunlardır:

1) Belirsizlikler ve paradokslar içeren bir romanın okunması; 2) Öğrencilerin, ilgilerini çeken ve akranlarıyla tartışmak istedikleri belirsiz veya paradoksal durumlarla ilgili sorularının toplanması; 3) Sorgulama topluluğunda (CI), bir grup olarak, sorularına yanıt oluşturacak unsurları inşa etmek üzere bir diyalog gerçekleştirilmesi (Lipman, 1980; Lipman, 2003).

Diğer bir deyişle P4C'nin sınıf ortamında uygulanabilirliği, öğrencilerle yapılan felsefi oturumların üç temel adıma dayandırılmasıyla sağlanmaktadır. İlk olarak, belirsizlikler ve paradokslar içeren bir roman okunarak öğrencilerin eleştirel düşünme süreçlerini harekete geçirmeleri sağlanır. Ardından, öğrenciler, kendi ilgilerini çeken ve akranlarıyla tartışmak istedikleri belirsiz veya paradoksal durumlarla ilgili sorular oluştururlar. Son olarak, Sorgulama Topluluğu (CI) ortamında, öğrencilerden oluşan bir grup, bu sorulara yanıt oluşturacak unsurları inşa etmek üzere bir diyalog gerçekleştirir (Lipman, 1980; Lipman, 2003). Bu süreç, öğrencilerin aktif katılımcılar olarak düşüncelerini geliştirmelerine, akıl yürütme becerilerini güçlendirmelerine ve ortak bir anlam inşa etmelerine olanak tanımaktadır. Ancak, bazı eleştirmenler Lipman yönteminin özünde felsefi olmadığını ileri sürerek bu yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Örneğin, Piaget'in bilişsel gelişim teorisine dayanan bazı yaklaşımlar, gençlerin eleştirel ve yansıtıcı düşünme yeteneğine sahip olmadığını iddia etmektedir. Diğer taraftan, bazı düşünürler ise, felsefe yapmanın entelektüel olgunluk ve geniş kapsamlı bir bilgi birikimi gerektirdiğini öne sürerek, bu özelliklerin çocuklarda yeterince gelişmemiş olması nedeniyle P4C'nin gerçek anlamda felsefe olup olmadığını sorgulamaktadır (Daniel & Auriac, 2011, ss. 416-417).

Bu tartışmalar özellikle 1990'lar boyunca yoğunlaşmış, P4C'nin "gerçek" felsefe olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda akademik çevrelerde fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Öte yandan, UNESCO'nun 2006 ve 2007 yıllarında felsefenin okullardaki rolüne dair vurguları, Avrupa'da okullarda felsefeye yönelik yeni bir ilginin doğmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, P4C'nin felsefi niteliğinin yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Bu çalışmada, P4C'nin gerçek anlamda bir felsefi pratik olduğunu savunulmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Lipman'ın yaklaşımı ile geleneksel felsefe arasında bir tür farkı değil, bir derece farkı bulunduğu öne sürülmektedir. P4C ile klasik felsefi uygulamalar arasındaki en temel ortak nokta, eleştirel düşünmenin merkezi bir bileşen olmasıdır. Bu bağlamda, P4C, çocukların sorgulama, akıl yürütme ve anlam inşa etme süreçlerine aktif katılımını teşvik eden ve böylece felsefi düşünmeyi erken yaşlardan itibaren geliştiren etkili bir pedagojik model olarak değerlendirilmektedir.

Ancak, P4C'nin "gerçek" felsefe olmadığı yönündeki itirazlar, çocukların karmaşık veya eleştirel bir şekilde düşünme yetisine sahip olmadıkları iddiasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, en sık dile getirilen eleştiriler şu şekilde sıralanabilir: 1) P4C oturumlarının ardından gençler, disiplini şekillendiren büyük filozofları tanımamaktadır; 2) Gençler, yapılandırılmış argümanlar üretme yeteneğine sahip değildir; 3) Üzerinde düşündükleri temalar evrensel ilkeler değil ve felsefe yapabilmek için somut bir desteğe ihtiyaç duyarlar;

4) Düşünme becerileri eleştirel olarak adlandırılmak için yeterince karmaşık değildir (Daniel & Auriac, 2011: 425-426).

Buna karşın, Lipman tarafından geliştirilen felsefi sorgulama metodolojisi, çocukların yalnızca mevcut düşünme becerilerini tanımasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bu becerileri derinlemesine geliştirmeyi de hedefler. Bu metodoloji beş aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak metin sunumu ve gündem oluşturma gibi başlangıç adımlarıyla süreç başlatılır. Son aşamada ise öğrencilerin düşünme süreçlerini genişletmeleri için sanatsal ifadeler teşvik edilir. Bu noktada, hikâye anlatımı, şiir, resim ve çizim gibi yaratıcı yöntemler kullanılarak öğrencilerin felsefi düşünmeyi daha derinlemesine keşfetmeleri sağlanır (Lipman, 2003, ss. 101-103).

Bu yaklaşım, öğrencilerin var olan felsefi düşünme yeteneklerini keşfetmelerini ve bu becerileri daha bilinçli ve sistematik bir şekilde geliştirmelerini sağlayan kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Böylece, P4C yalnızca akademik bir metodoloji değil, aynı zamanda bireyin düşünsel ve yaratıcı kapasitesini güçlendiren, eleştirel sorgulama sürecini teşvik eden etkili bir eğitim pratiği olarak da öne çıkmaktadır.

Özellikle Avustralya, Avrupa, Meksika, Kanada ve diğer bölgelerdeki P4C uygulamalarına yönelik sınıf içi gözlemler, öğrencilerin düşüncelerini özgürce ifade edebilmelerine izin verme eğiliminin giderek yaygınlaştığını göstermektedir (Daniel & Auriac, 2011, ss. 429-430). Ancak, araştırma bulgularına göre, felsefi diyaloglar gençler arasında kendiliğinden ortaya çıkmamaktadır. Dahası, eleştirel düşünme yeteneği doğuştan gelen bir özellik değil, sistemli bir şekilde geliştirilebilen bir beceridir. Bu nedenle, eğitim süreçlerinde eleştirel düşünmenin pedagojik olarak nasıl desteklenmesi gerektiği konusu önem kazanmaktadır.

Bu bağlamda, öğretmenlerin üstlendiği sorumluluklar oldukça kapsamlıdır. Öğretmenler, öğrencilere rehberlik ederek şu becerileri geliştirmelerini desteklemelidir:

- Görüşlerini açık ve net bir şekilde ifade etmelerini teşvik etmek,
- Düşüncelerinde tutarlılık arayışlarını güçlendirmek,
- Hipotez oluşturma ve alternatif çözüm yolları üretme becerilerini özendirmek,
- Kriterlere dayalı, sistemli düşünme süreçlerini desteklemek,
- Karşıt görüşleri değerlendirme ve eleştirel akıl yürütme yetilerini güçlendirmek.
- Bu yönlendirme sürecinde, öğretmenlerin Sokratik yöntemden yararlanarak öğrencilere yöneltebileceği temel sorular, onları düşünmeye sevk eden ve argümanlarını derinleştirmelerine yardımcı olan bir araç işlevi görmektedir (Lipman vd., 1980).

Aşağıda, P4C uygulamalarında öğretmenlerin öğrencileri yönlendirmek için kullanabileceği Sokratik sorular örneklenmektedir:

- Az önce kullandığın terimleri tanımlayabilir misin?
- İfademi nasıl gerekçelendiriyorsun?
- Bir karşı örnek verebilir misin?
- Bu görüş açısını geliştirmek için ne ekleyebilirsin?
- Şu davranışı bilinen prensiplere veya kurallara bağlayabilir miyiz?
- Az önce bahsedilen kriterleri nasıl önceliklendirirdin?
- Tartışmanın başından sonuna kadar senin veya grubun perspektifi nasıl evrildi? vb. (Lipman vd., 1980)

Daniel ve Auriac'ın (2011, ss. 429-430) çalışmaları, ilkokul düzeyinde uygulanan felsefi deneyimlerin, öğretmenlerin maiotik yöntemleri kullanarak öğrencilerin düşünme süreçlerine nasıl rehberlik ettiğini ve bu sürecin öğrencilerin öğrenme çabalarıyla nasıl içsel bir ilişki kurduğunu vurgulamaktadır. Araştırmalar göstermektedir ki, öğretmenler uygun soruları sormadığında, öğrenciler çok sayıda fikri aynı anda tartışmakta, bireysel ilgi alanlarına odaklanarak özel hedefler belirlemekte ve tartışmalar argumentatif olmaktan çok doğrusal bir biçimde ilerlemektedir. Bu durum, sınıfın bir araştırma topluluğu olarak işlev görmesini engellemekte ve öğrencilerin yalnızca bireysel düşüncelerini paylaşan bir grup hâline gelmesine yol açmaktadır. Bu tespitler, P4C'nin eleştirel düşünme, diyalog ve derinlemesine sorgulama yetilerini nasıl teşvik ettiğine dair önemli içgörüler sunmaktadır.

Öte yandan, öğretmenin tüm soruları sorduğu ve felsefi destek sağlamasına karşın geleneksel öğretmen rolünü sürdürdüğü durumlar incelendiğinde, öğrencilerin asıl amacının yalnızca talimatları anlamak ve öğretmenin sorduğu sorulara "doğru" yanıtları vermek olduğu görülmüştür. Bu tür yaklaşımlarda, öğretmenler rehberlik etmek yerine yalnızca öğrencilerin düşüncelerini desteklemekle yetindiklerinde, öğrenciler özerk düşünmeyi geliştirebilmiş, ancak argümantasyon becerilerini kazanamamış ve müzakere yerine çatışmaya yönelme eğilimi göstermiştir. Buna karşın, öğretmenin öğrencilere düşünmeyi öğrettiği, eleştirel yaklaşımı teşvik ettiği ve sınıfta etkileşimi özendirdiği durumlarda, öğrenciler farklı görüşlere saygı göstermeyi, kendi düşüncelerini gerekçelendirmeyi ve eleştirinin görüşleri zenginleştirme gücünü anlamayı öğrenmişlerdir. Sonuç olarak, bu süreç öğrencilerin felsefi düşünme yeteneklerini önemli ölçüde geliştirmiştir (Daniel & Auriac, 2011, s. 429).

Bu bulgular, P4C'nin yalnızca felsefi bilgi edinmeyi değil, aynı zamanda eleştirel diyalog yoluyla düşünmeyi öğrenmeyi amaçladığını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, P4C uygulamalarının başarısı büyük ölçüde öğretmenin rehberlik etme biçimine ve sınıf içi etkileşimi nasıl yönlendirdiğine bağlıdır. Bu noktada, Topping ve Trickey (2007a; 2007b) tarafından yürütülen çalışmalar, felsefe eğitimi alan çocukların yalnızca akademik başarılarının artmadığını, aynı zamanda sosyal ve duygusal becerilerinin de geliştiğini göstermektedir. Araştırmalar, bu çocukların özsaygılarının güçlendiğini, empati yeteneklerinin arttığını ve bilişsel esnekliklerinin geliştiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, felsefi düşünme becerilerinin erken yaşlarda öğretilmesinin, çocukların yalnızca akademik ilerlemelerine değil, aynı zamanda sosyal ve duygusal gelişimlerine de önemli katkılar sunduğuna işaret etmektedir.

Bu kapsamda P4C gibi programlar, çocuklara düşüncelerini etkili bir şekilde ifade etme, karmaşık fikirleri analiz etme ve farklı bakış açılarını değerlendirme becerileri kazandırarak, onların eleştirel ve felsefi düşünme yeteneklerini geliştirmektedir. Topping ve Trickey'in (2007a, ss. 787-796) çalışmaları, felsefenin erken yaşlardan itibaren müfredata entegre edilmesinin çocukların eleştirel düşünme ve argümantasyon becerilerini güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Gareth Matthews ise çocukların doğal merakından yola çıkarak, onların felsefi düşünme kapasitesine sahip bireyler olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamış ve bu anlayış, "çocuk felsefesi" disiplininin temelini oluşturmuştur (Matthews, 1994; Kennedy, 1992, ss. 44-60). Ancak, bireysel özgür irade, demokratik değerlerin içselleştirilmesini tek başına garanti etmez (Mead & Morris, 1972, ss. 281-289). Aristoteles (2016, 980b25) düşünme yeteneğinin insanı diğer canlılardan ayıran temel özellik olduğunu belirtse de bu yeteneğin genellikle yeterince değerlendirilmediğini vurgular (Aristoteles, 2016, 986b8).

Bu çerçevede, P4C'nin demokratik değerlerin benimsenmesi ve eleştirel düşünmenin gelişiminde önemli bir rol oynadığı savunulabilir. Trickey ve Topping (2004, ss. 365-380), bu yaklaşımın öğrencilere eleştirel sorgulama ve farklı görüşlere saygı duyma becerisi kazandırdığını belirtmektedir. Benzer şekilde, Dewey (2001, ss. 94-95) geleneksel eğitimin ezberci yapısını eleştirerek, felsefi ve demokratik öğretimin daha farklı ve öğrenci merkezli bir yaklaşım gerektirdiğini vurgulamaktadır. Ancak, her ne kadar P4C'nin pedagojik uygulamalarda daha yaygın kullanılması gerektiği belirtilse de bu yaklaşımın çocukları bilinçli ve aktif yurttaşlar hâline getirmedeki etkinliği göz önüne alındığında, bu gerekliliğin daha da kritik bir hâle geldiği görülmektedir (Erwin vd., 1997, ss. 58-60). Bu bağlamda, P4C'nin eğitim sistemine daha kapsamlı bir şekilde entegre edilmesi ve aktif olarak uygulanması gerektiği vurgulanmalıdır. Trickey ve Topping (2004, ss. 365-380), P4C'nin çocukların düşünme yeteneklerini geliştirme ve demokratik değerleri içselleştirme konusunda merkezi bir rol oynadığını ifade etmektedir. Ancak bu yaklaşım yalnızca eleştirel düşünmeyi teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda çocukların kendi düşüncelerini ifade etme ve başkalarıyla fikirlerini paylaşma becerilerini geliştirmelerine de katkı sunar.

P4C, öğrencilerin eleştirel düşünme yetilerini geliştirmeye yardımcı olurken, aynı zamanda demokratik değerlerin içselleştirilmesini desteklemektedir (Dewey, 1910, s. 87). Bununla birlikte, bu yaklaşım Dewey'in teorik çerçevesiyle tutarlılık göstermekte ve çocukların hem bireysel hem de sosyal gelişimlerine önemli katkılar sunmaktadır. P4C'nin temel ilkeleri, John Dewey'in eğitim anlayışına dayandırılabilir. Bu yaklaşım, Dewey'in deneyim temelli öğrenme, aktif katılım, problem çözme, sosyal etkileşim ve demokratik toplumda eğitimin rolü gibi temel pedagojik unsurlarını içermektedir (Dewey, 1910; Dewey, 2001). Dewey'in bu görüşleri, ilerici eğitim hareketlerinden yapılandırmacı yaklaşımlara kadar birçok eğitim reformuna öncülük etmiştir (Dewey, 2001, s. 102-103). Bu doğrultuda, P4C'nin en önemli yönlerinden biri, çocukların kendi düşüncelerini ve başkalarının düşüncelerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeye teşvik edilmesidir. Böylece, çocuklar sorgulama, akıl yürütme ve farklı perspektifleri anlamlandırma yetilerini geliştirerek hem bireysel hem de toplumsal düzeyde daha bilinçli ve aktif bireyler hâline gelmektedir.

P4C'nin Bireysel Gelişim Üzerindeki Etkisi

Eleştirel düşünme becerilerinin edinilmesi, insan doğasının getirdiği zorluklara rağmen mümkündür (Gelder, 2005, s. 42). Bu süreç, özellikle P4C'nin eğitimdeki rolü sayesinde, çocukların düşünsel gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Eleştirel düşünme, bireyin kendi düşüncelerini analiz etmesini ve değerlendirmesini gerektiren bir süreçtir; bu da çocuklara bağımsız düşünme ve inançlarını sorgulama yetisi kazandırarak demokratik değerlere katkı sunmalarını sağlar (Gelder, 2005, s. 45). Dolayısıyla, eleştirel düşünme becerilerinin erken yaşlardan itibaren desteklenmesi, demokratik toplumun inşasında kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, P4C öğretim sürecinin merkezinde tartışma ve müzakere yeteneklerinin geliştirilmesi yer almaktadır (Sharp, 1995, ss. 45-55). Bu süreçte, çocuklar kendi bakış açılarını gerekçelendirme ve diğer bireylerin argümanlarını değerlendirme becerilerini güçlendirmektedir. Böylece, bireyler yalnızca eleştirel düşünmeyi öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda demokratik bir toplumda aktif ve bilinçli yurttaşlar olarak yetişmeleri için gerekli sosyal ve bilişsel becerileri de kazanırlar. Bu bağlamda, P4C'nin bireysel gelişime katkısı, yalnızca bilişsel yetenekleri geliştirmekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda çocukların sosyal etkileşim becerilerini, etik duyarlılıklarını ve demokratik değerlere olan bağlılıklarını da pekiştiren bütüncül bir eğitim modeli sunmasıyla öne çıkmaktadır.

Eğitim, demokratik toplumların oluşumunda merkezi bir rol oynar ve bu bağlamda P4C yaklaşımı, bireylerin eleştirel düşünme ve demokratik değerleri kazanma süreçlerine önemli katkılar sunmaktadır (Apple & Beane, 2007, s. 10). Ancak, P4C'nin bireysel gelişim üzerindeki etkisi ve demokratik katılımın desteklenmesine yönelik uzun vadeli sonuçları konusunda daha derinlemesine araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Ruitenberg, 2008, ss. 269-281). P4C'nin genç bireyleri demokratik toplumlarda etkin ve katılımcı yurttaşlar olarak yetiştirme potansiyeli güçlü bir gerçektir (Dewey, 2001, s. 13). Ancak, bu potansiyelin tam olarak nasıl yönlendirileceği ve P4C'nin hangi yöntemlerle daha etkili hâle getirilebileceği konusu hâlâ araştırmaya açıktır. Öte yandan, bu yaklaşımın ahlaki ve etik sorunların çözümüne odaklanarak çocukların farklı perspektifler geliştirme kapasitesini artırdığı gözlemlenmektedir (Splitter & Sharp, 1995, s. 65). Bu durum, P4C'nin temel eğitim anlayışının bir yansımasıdır ve çocuklara farklı bakış açılarına saygı gösterme, mantıklı değerlendirme yapma ve etik muhakeme geliştirme yetisi kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, P4C yalnızca bilişsel becerileri değil, aynı zamanda bireylerin etik ve sosyal gelişimini de destekleyen bütüncül bir eğitim modeli olarak öne çıkmaktadır.

Bu noktada, Haynes, felsefi sorgulama sürecini sistematik hâle getirmek adına dokuz pragmatik adım belirlemiştir. Bu adımlar;

Başlama (Initiation), (2) Uyarı Paylaşma (Sharing a Stimulus), (3) Düşünme Süresi (Thinking Time), (4) Sorgulama (Questioning), (5) Sorular Arasında Bağlantı Kurma (Connecting Questions), (6) Soru Seçimi (Selecting a Question), (7) Tartışmayı Teşvik Etme (Encouraging Discussion), (8) Tartışmayı Kaydetme (Recording the Discussion) ve (9) Özetleme ve Yansıtma (Summarising and Reflecting) şeklinde belirlenmiştir (Haynes, 2001, ss. 29-30).

Dolayısıyla Felsefi sorgulama süreci, öğrenciler için eleştirel düşünme ve sorgulama becerilerini geliştirme fırsatı sunarken, öğretmenler için de rehberlik ve yönlendirme sorumluluğunu gerektiren zorlu bir süreçtir (Haynes, 2001, ss. 29-30). Öğretmenlerin bu süreçteki rolü kritik olup, felsefi sorgulamanın etkili bir şekilde uygulanması, öğrencilerin düşüncelerini özgürce ifade etmelerini ve bilinçli bireyler hâline gelmelerini sağlamaktadır (Lipman, 2003). Öğrencilerin felsefi sorgulama sürecine aktif katılımı, yalnızca eleştirel düşünme becerilerini güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda onların bilgi ve inançlarını sorgulamalarına, farklı perspektifleri değerlendirmelerine ve empati geliştirmelerine olanak tanır. Felsefi sorgulama, öğretmen ile öğrenci arasında özel bir danışman-araştırmacı ilişkisi kurarak, eleştirel muhakeme yeteneklerinin gelişimini hızlandırmaktadır (Lipman, 2003).

Bu çerçevede, P4C'nin demokratik toplumlar üzerindeki etkisi, bireyleri yalnızca bilgi sahibi olmaya değil, bilgiyi eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeye teşvik eden bir eğitim modeli sunmasında yatmaktadır. Demokratik toplumların temel ilkeleri olan açık diyalog, eleştirel düşünme, bireysel ifade özgürlüğü ve çeşitliliğe saygı, P4C ile erken yaşlardan itibaren desteklenmektedir. Böylece, P4C yalnızca bireysel gelişime değil, toplumsal bilinç ve demokratik değerlere katkı sunan bir model olarak da önem kazanmaktadır.

P4C'nin Demokratik Toplumlar Üzerindeki Etkisi

P4C'nin bireysel gelişim üzerindeki etkisi, yalnızca eleştirel düşünme ve bilişsel yetenekleri geliştirmekle sınırlı kalmaz, aynı zamanda demokratik değerlerin içselleştirilmesine ve toplumsal katılımın artırılmasına da katkıda bulunur. Felsefi eğitim,

çocukların tartışma yönetimi, sorgulama ve çıkarım yapma becerilerini geliştiren bir alan olarak, onları eleştirel düşünme sürecine aktif şekilde dâhil etmeyi amaçlar. Bu doğrultuda, P4C gibi eğitim modelleri, çocuklara sosyal öğrenme ortamlarında deneyim kazandırarak, kavramsal yapıları anlamlandırma fırsatı sunar. Direk (2006, ss. 1-10), P4C'nin filozofların teorilerini doğrudan öğretmekten ziyade, metinler, öyküler, haberler ve günlük yaşam deneyimleri aracılığıyla çocukların diyalog ve tartışma yoluyla kavramsal düşünme becerilerini geliştirmeye odaklandığını belirtmektedir. Bu yaklaşım, çocukların düşünme süreçlerini zenginleştirerek bilgiyi daha etkin bir şekilde işlemelerine yardımcı olmaktadır.

Öte yandan, P4C'nin eğitime bakışı, John Dewey'in "How We Think" adlı eserinde vurguladığı eğitim süreçleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir (Dewey, 1910). Dewey'e göre, eğitim yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmamalı, bireylerin düşünme yetilerini geliştirerek onların daha yüksek zihinsel fonksiyonlara ulaşmasını sağlamalıdır. Bu bağlamda, P4C'nin uygulamaları, Dewey'in teorik görüşlerini pratiğe dökerek, eğitimin zihinsel gelişimi destekleme amacına hizmet etmektedir.

Dewey'in pragmatik felsefesi, demokratik toplum düzeninin temelini oluştururken, bu düşünce yapısı Lipman'ın P4C programının metodolojik temelini şekillendirmiştir. Dewey'in eğitim ve demokrasi vizyonunu temel alan Lipman, bu felsefeyi çocukların düşünme yetilerini ve demokratik katılım becerilerini geliştirecek şekilde uyarlamıştır. Böylece, P4C'nin uygulanması, çocukların hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yetkin bireyler olarak gelişmesine katkıda bulunmaktadır. P4C, 6-15 yaş arasındaki çocukları hedef alarak, onların düşünme becerilerini geliştirmek ve sorgulayıcı bir düşünme kültürü oluşturmak amacıyla felsefi sorgulama aktiviteleri düzenler. Lipman ve arkadaşlarına (1980) göre, çocuklar "Neden?" gibi sorular sormaya başladıklarında, felsefi bir gelişim sürecine adım atmış olurlar. Bu süreç, bilginin yalnızca sorgulanmasını değil, aynı zamanda eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesini de teşvik eder. P4C'nin uygulanması, çocukların felsefi literatürden beslenerek düşüncelerini derinleştirmelerini ve geniş bir perspektif kazanmalarını sağlar. Bu yaklaşım, Dewey'in eğitim anlayışıyla örtüşerek, çocukların hem entelektüel hem de toplumsal becerilerini kapsamlı bir şekilde geliştirmelerine olanak tanır (Dewey, 1910).

Böylece, P4C yalnızca bireysel yetkinlik kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda çocukları topluma değerli katkılar sunabilecek bireyler olarak yetiştirir. Demokratik bir ilkeye dayalı olarak, P4C'de her katılımcıya eşit söz hakkı tanınır ve tartışmalar bu çerçevede yürütülür. Öğretmenler, tartışmaları yönlendirirken katılımcıların serbestçe düşüncelerini ifade etmelerini destekler ve belirli bir değerlendirme ölçütü dayatmaz. Lipman tarafından yazılan romanlar ve öğretmenler için hazırlanan kılavuz kitapçıklarla desteklenen P4C, öğretmenlerin önceden felsefe veya mantık bilgisine sahip olmasını zorunlu kılmaz. Programın odak noktası, çocuklarda eleştirel, yaratıcı ve dikkatli düşünme becerilerini geliştirmektir (Şahin, 2023, ss. 371-372). Bu yaklaşım, çocukları filozof hâline getirmeyi amaçlamaz; aksine, bağımsız düşünme ve sorgulama becerilerini güçlendirmeyi hedefler.

Magee'ye (1998, s. 25) göre, demokratik toplumların sağlıklı işleyişi için öğretmenlerin bilgiyi doğrudan aktarmak yerine, öğrencilerin bilgiyi sorgulama ve tartışma yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olmaları gerekmektedir. Bu yaklaşım, eleştirel düşünmenin ve özgür düşüncenin eğitim sisteminin temel taşları olarak konumlandırılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, P4C programı, eleştirel sorgulamayı

teşvik eden bir model olarak öğrencilerin bu becerileri kazanmalarını ve geliştirmelerini desteklemektedir.

Benzer şekilde, Haynes (2001, s. 1), demokratik eğitimin özünde öğrencilerin özgür düşünme yetisini geliştirme ve bilgiyi eleştirel bir şekilde sorgulama becerisini kazanma süreçlerinin bulunduğunu vurgulamaktadır. Bu süreç, öğrencilerin bilgiyi yalnızca pasif bir şekilde kabul etmelerini değil, aynı zamanda farklı bakış açıları geliştirmelerini ve alternatif senaryolar oluşturmalarını teşvik etmektedir. Böylece, bilgiye aktif ve eleştirel bir perspektifle yaklaşan bireyler yetiştirilmektedir.

Heywood (2014, ss. 102-103) da eleştirel düşünme ve bilginin sorgulanması becerilerinin, bilginin geliştirilmesinde kritik bir rol oynadığını belirtmektedir. Eğitimin demokratik toplumlar açısından yalnızca temel becerilerin öğretilmesi ve ekonomik refahın artırılması ile sınırlı kalmaması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca, Heywood (2015, s. 171), demokratik eğitimin bireylerin günlük yaşamın zorluklarına yanıt verebilme kabiliyetine odaklanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu çerçevede, bireylerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirerek kendi kendilerini düzenleme yeteneğini kazanmaları, demokratik toplumların sürdürülebilirliği açısından önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır (Schmidt, 2002, s. 13). P4C, bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik pedagojik bir model olarak, öğrencileri hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bilinçli yurttaşlar hâline getirmektedir.

Dewey'in eğitim felsefesi, öğrenmeyi bir problem çözme süreci olarak ele alarak, öğrencilerin pasif bilgi alıcıları olmaktan çıkıp aktif bilgi araştırmalarına dönüşmelerini teşvik eden bir yaklaşım sunmaktadır (Haynes, 2001, s. 46). Dewey'in akılcılık yerine makul olmayı hedefleyen eğitim anlayışı, bilgiyi ezberlenen bir içerik olmaktan çıkarıp eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, sorgulanması ve yeniden inşa edilmesi gereken bir süreç olarak görmektedir. Bu süreç, öğrencilerin yalnızca bireysel gelişimlerine değil, aynı zamanda toplumsal bilinç kazanmalarına da katkıda bulunarak, onları demokratik toplumun bilinçli ve yetkin bireyleri olarak yetiştirmektedir. Bu bağlamda, okulların genç bireylerin vatandaşlık bilincini destekleyen aktif topluluklar olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak, demokrasi yalnızca "halkın yönetimi" olarak tanımlanamaz; çünkü bu kavram, çok daha geniş ve karmaşık bir yapıya sahiptir (Heywood, 2015, s. 171). Demokratik bir toplumun temel amacı, yalnızca geniş çaplı kamu katılımını sağlamak değil, aynı zamanda yöneticilerin hesap verebilirliğini artırmak ve tüm vatandaşların eşit haklara sahip olduğu bir yönetim biçimi oluşturmaktır.

Demokrasi, halkın yönetimde belirleyici bir rol üstlenmesinin ötesinde, bu sürece aktif ve bilinçli bir şekilde katılımını gerektiren bir sistemdir. Schmidt (2002, ss. 13-14), eğitimin, özellikle demokratik eğitimin, demokratik sürecin işleyişinde belirleyici bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu perspektif, eğitim ile demokrasi arasındaki güçlü bağı ortaya koyarak, bireylerin demokratik sürece etkin katılımlarını sağlamak için eğitimin kritik bir araç olduğunu göstermektedir. Tarihsel süreçte, demokrasiye yönelik farklı yorumlar ve değerlendirmeler, Yunan polis devletlerinden Platon ve Aristoteles'e, Kant'ın liberal demokrasi anlayışına kadar geniş bir düşünsel çerçevede ele alınmıştır (Kant, 1991). Özellikle 19. yüzyılın ortalarında, Alexis de Tocqueville'in demokrasiyi olumlu bir bakış açısıyla ele alması, demokratik yönetim biçiminin felsefi ve toplumsal açıdan değerlendirilmesinde bir dönüm noktası oluşturmuştur (Schmidt, 2002, s. 28; Aktaş, 2015, s. 87). Bu tarihsel perspektif, demokratik eğitim anlayışının demokrasinin karmaşık ve çok

boyutlu yapısını anlamak ve bireylere bu sistem içinde gerekli bilgi ve becerileri kazandırmak açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Böylelikle, Demokratik eğitim, yalnızca bilgi ve beceri aktarımıyla sınırlı kalmaz, aynı zamanda bireylerin bu bilgiyi kullanarak demokratik süreçlere aktif ve bilinçli bir şekilde katılmalarını sağlama misyonunu üstlenir. Bu süreç, demokrasinin derinlemesine anlaşılmasını ve uygulanmasını destekleyerek, demokratik toplumların sağlıklı işleyişine katkıda bulunur. Demokrasiyi bir yönetim biçiminin ötesine taşıyarak, onu bireylerin toplumun gelişiminde etkin roller üstlendiği bir sistem olarak görmek mümkündür. Heywood'a (2015, ss. 173-180) göre, demokratik değerlere sahip ve felsefi düşünme yeteneği gelişmiş bireylerin oluşturduğu bir toplum, demokrasinin daha etkin işlenmesini ve gelişmesini sağlar.

Bununla birlikte, demokrasinin karmaşık ve çok boyutlu doğası, onun ideal işleyişine dair süregelen tartışmaların önemini ortaya koymaktadır (Dil, 2015, ss. 368-372). Felsefi düşünme becerileri ve eleştirel düşünme yeteneği, demokratik yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve demokrasinin daha verimli işlemesi açısından hayati öneme sahiptir. Eleştirel düşünme becerisi, bir konuyu ya da durumu derinlemesine analiz etmeyi ve değerlendirmeyi gerektirir; dolayısıyla, demokratik karar alma süreçlerinde kritik bir rol oynar (Ennis, 1996, s. 166). Bu nedenle, eleştirel düşünme, demokratik sürecin merkezinde yer almakta ve demokratik toplumların adil ve etkin işleyebilmesi için temel bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, P4C, çocukları aktif yurttaşlık için yetiştirmeye yönelik bir eğitim modeli benimsemektedir. Bu model, çocukların sanatsal ifadeleri aracılığıyla oluşturdukları diyalogları ve bu diyalogların demokratik süreçlerle ilişkilendirilen soruları odağına alır. Fisher (2003), Vansielegheem (2005), Barrow (2010), Haynes (2001) ve Deakin Crick & Joldersma (2007) gibi araştırmacılar, P4C'nin çocukların geniş çaplı politik katılımını teşvik eden sosyal ve kültürel kurumlarla ilişkilendirilmesini sağladığını belirtmektedir.

Öyle görünüyor ki, okullar, çocukların yetişkin haklarına ve karar alma süreçlerine katılımlarını kolaylaştırmada kritik bir role sahiptir. Okullarda oluşturulan demokratik yapılar ve çocukların yeteneklerinin geliştirilmesi, onların gelecekte daha etkin vatandaşlar olarak yetişmelerine zemin hazırlar. Bu noktada, P4C'nin diyalogsal ve eğitici yapısı, çocukları gelecekteki vatandaşlık rollerine hazırlamakta ve demokrasi eğitiminin bir parçası olarak konumlandırılmaktadır. Ancak, bu sürecin başarılı olabilmesi için çocukların yalnızca gözlemci değil, aktif katılımcılar olmaları gerektiği vurgulanmalıdır. Diyalogsal etkileşimler ve doğrudan karar alma süreçleri, çocukların gerçek anlamda demokratik deneyimler edinmelerini sağlayan kritik unsurlardır (Biesta, 2006; Fattore & Turnbull, 2005; Fisher, 2003; Todd, 2007).

Çocukların yetişkin haklarına uygun biçimde hazırlanması ve yeteneklerinin geliştirilmesi, onların demokratik süreçlere etkin katılımını sağlamaktadır (Deakin Crick & Joldersma, 2007, ss. 77-95). Bununla birlikte, sosyal ve kültürel kurumlarla olan etkileşim, çocuk katılımının güçlendirilmesi açısından kritik bir unsur olarak görülmektedir. P4C'nin diyalog temelli yapısı ve eğitimsel işlevi, çocukları aktif vatandaşlık rollerine hazırlamakta ve bu yönüyle demokrasi eğitimi bağlamında önemli bir pedagojik araç olarak değerlendirilmektedir. Bu eğitim modelinin değeri, Amerikalı filozof Martha Nussbaum'un çalışmalarıyla da güçlenmektedir. Nussbaum (2010), eğitimin insanlık boyutunu savunarak, bilim insanlarını, politikacıları ve genel toplumu bu konuda daha bilinçli olmaya teşvik etmektedir. Ona göre, çocuklara yönelik eğitim programlarının temel

hedeflerinden biri, eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek ve onların bireysel ve toplumsal gelişimlerine katkı sağlamaktır. Nussbaum, eğitimin yalnızca bireysel kazanç ve statü elde etmek için değil, çocukları demokratik ideallere ve değerlere entegre etmek için bir araç olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır.

Nussbaum (2010), küresel çapta bir eğitim krizinin yaşandığını öne sürerek, insan bilimleri ve sanatların eğitimde geri plana atılmasının demokratik toplumları olumsuz etkilediğini vurgular. Özellikle ABD ve Hindistan gibi ülkelerde, eğitimin bireysel ve ulusal kazanç odaklı hâle gelmesi, eleştirel düşünme ve hayal gücü gibi demokrasinin temel değerlerini destekleyen becerilerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Eğitim politikalarının dar teknik yeteneklere ve ekonomik başarıya odaklanması, öğrencilerin yalnızca mesleki beceriler kazanmalarını değil, aynı zamanda bilinçli ve sorumlu vatandaşlar olarak yetişmelerini de sağlamalıdır (Nussbaum, 2010, ss. 2-4). Ancak, demokratik kurumların devamlılığı, bireylerin başkalarına duyduğu saygı, merhamet ve empati gibi değerlerle doğrudan ilişkilidir. Nussbaum'a göre, eğitimin amacı yalnızca bireysel kazanç sağlamak değil, demokratik eşitliği güçlendiren bir bilinç inşa etmektir. Bu nedenle, eğitim sisteminin eleştirel düşünmeyi, etik duyarlılığı ve farklı bakış açılarına açıklığı teşvik eden bir yapıya sahip olması gerekmektedir (Nussbaum, 2010, ss. 43-44).

Bu bağlamda, P4C programı, eleştirel düşünme ve empatiyi teşvik ederek demokratik değerlere dayalı bir eğitim modeli sunmaktadır. Nussbaum (2010, s. 115), mevcut eğitim sistemlerinin bu idealleri yeterince destekleyemediğini, kazanç ve statü odaklı yaklaşımların demokratik yeteneklerin kaybolmasına neden olabileceğini savunmaktadır. Ancak, çocuklara eleştirel düşünme ve hayal gücü kazandıran eğitim modelleri, demokrasinin sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir. P4C, Nussbaum'un "sessiz kriz" olarak adlandırdığı bu durumu hafifletebilir ve eğitim yoluyla etik değerler ile düşünme yeteneklerinin geliştirilmesini sağlayarak toplumun genel yapısını güçlendirebilir. Eğitim, bireylerin hem kendi yaşamlarını hem de başkalarının yaşamlarını daha derinlemesine anlamalarını sağlayan bir araç olmalı ve yalnızca ekonomik getiriye değil, toplumsal gelişimi de hedeflemelidir (Nussbaum, 2010, s. 36).

Dolayısıyla, eğitim yalnızca akademik bilgi edinmeyi değil, aynı zamanda eleştirel düşünme, etik farkındalık ve demokratik değerlere bağlılık geliştirmeyi amaçlamalıdır. Mynbayeva ve arkadaşlarının (2017) araştırması, yenilikçi öğretim metodolojilerinin eğitimdeki önemine dikkat çekerken, Şahin (2023, s. 371) felsefenin bireylerin düşüncelerini sorgulama sürecindeki rolünü vurgulamaktadır. P4C gibi programlar, bireyleri pasif bilgi tüketicisi olmaktan çıkararak, bilgiyi aktif bir şekilde sorgulayan ve üreten bireyler hâline getirmektedir (Fisher, 2005). Bu bağlamda, eğitim bireylerin hem kendilerini hem de toplumlarını geliştirmelerine imkân tanıyan dinamik bir süreç olarak ele alınmalı ve eleştirel düşünmeyi merkeze alan bir anlayış benimsenmelidir.

Eğitim sistemlerinin sürekli gelişmesi ve dönüşmesi, toplumsal ilerlemenin temel unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. P4C gibi programlar, eğitimi yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlamayıp, bireylerin demokratik süreçlere bilinçli katılımını teşvik eden bir dönüşüm aracı hâline getirmekte ve böylece geleceğin daha donanımlı, düşünen ve sorgulayan bireylerden oluşmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak, yenilikçi eğitim yaklaşımlarının benimsenmesi, bireylerin bilinçli, eleştirel düşünebilen ve etik değerlere bağlı bireyler olarak yetişmesine olanak tanırken, eğitimi yalnızca akademik bilgi aktarımının ötesine taşıyarak, toplumsal dönüşüm ve ilerlemenin en önemli araçlarından biri hâline getirmektedir. Bu süreç, eğitim sistemlerinin sürekli gelişmesini zorunlu

kılarken, toplumların geleceğini şekillendiren daha bilinçli ve donanımlı bireyler yetişmesine de katkıda bulunmaktadır.

Sonuç

Geleneksel felsefe eğitimi, bireyin felsefi problemleri bireysel eleştirel düşünme yoluyla çözmesini hedefleyen bir süreç olarak görülürken, P4C yaklaşımı, felsefi düşünmeyi bireysel bir entelektüel uğraş olmaktan çıkararak, öğrencilerin akranlarıyla birlikte gerçekleri inşa ettikleri kolektif bir öğrenme deneyimine dönüştürmektedir. Bu süreç, eleştirel düşünmenin yalnızca bireysel bir beceri olmadığını, aynı zamanda topluluk içinde, diyalog ve iş birliği yoluyla geliştirilen bir yetkinlik olduğunu göstermektedir. Geleneksel felsefe metodolojisi bireysel okuma ve klasik metinler yoluyla kavramsal anlayış kazandırmayı amaçlarken, P4C, öğrenciler arasında eleştirel tartışma ve diyalog yoluyla kavramsal farkındalık oluşturmaya hedefler. Bu bağlamda, P4C'nin pedagojik yapısı, öğrencilerin sorgulama toplulukları içinde karmaşık argümanları, etik ikilemleri ve paradoksları analiz etmelerine olanak tanıyarak, eleştirel düşünme becerilerini bilinçli ve yapılandırılmış bir şekilde geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Eleştirel düşünmenin doğuştan gelen bir yetenek olmadığı ve yetişkinlikte kendiliğinden kazanılmadığı göz önünde bulundurulduğunda, bu becerilerin erken yaşlardan itibaren disiplinli bir eğitim süreciyle kazandırılması gerektiği açıktır. P4C, çocukların düzenli felsefi sorgulama pratiğiyle eleştirel düşünme yeteneklerini geliştirmelerine imkân tanırken, onları bilinçli kararlar alabilen, mantıklı argümanlar üretebilen ve alternatif bakış açılarını değerlendirebilen bireyler hâline getirmektedir.

Bunun yanı sıra, bu çalışma P4C'nin yalnızca bireysel bilişsel yetkinlikleri geliştirmekle kalmayıp, çocukların demokratik değerlere bağlılıklarını güçlendirmede de kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Demokratik toplumların sağlıklı işleyişi, yalnızca bireylerin bilgi sahibi olmasını değil, aynı zamanda eleştirel ve bilinçli düşünme yetilerini geliştirmelerini de gerektirir. Bu doğrultuda, P4C programının çocuklara sistematik düşünme, sorgulama ve tartışma becerileri kazandırarak onları aktif, bilinçli ve sorumlu yurttaşlar olarak yetiştirdiği açıktır. Eğitim sürecinde çocuklara kazandırılan eleştirel düşünme, yalnızca bireysel öğrenme süreçlerini değil, aynı zamanda onların toplum içindeki rolünü ve katkılarını da şekillendirmektedir. P4C, bireylerin kendi görüşlerini oluşturma, farklı bakış açılarına saygı duyma ve toplumsal meseleleri eleştirel bir perspektifle değerlendirme becerilerini geliştirerek, demokratik toplumların temel değerlerini pekiştirmektedir. Ancak, P4C'nin uzun vadeli etkilerini daha kapsamlı şekilde değerlendirebilmek ve eleştirel düşünme becerilerini teşvik etme kapasitesini daha derinlemesine inceleyebilmek için daha fazla akademik araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Dolayısıyla Demokratik süreçlerin sürdürülebilirliği ve toplumsal ilerlemenin sağlanması açısından P4C'nin eğitim sistemlerine entegrasyonu büyük önem taşımaktadır. Eleştirel düşünme ve demokratik bilinç kazandıran bir eğitim modeli olarak P4C, çocukların yalnızca akademik olarak başarılı bireyler değil, aynı zamanda toplumun aktif ve bilinçli katılımcıları hâline gelmelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda, eğitim politikalarının, yalnızca teknik beceri kazandırmaya değil, aynı zamanda bireylerin sosyal, etik ve demokratik sorumluluklarını yerine getirmelerine katkı sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Sonuç olarak, P4C'nin bireylerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirme ve demokratik bilinç oluşturma konusundaki potansiyeli göz önüne alındığında, bu tür pedagojik yaklaşımların yaygınlaştırılması, demokratik toplumların güçlendirilmesine ve sürdürülebilir bir gelecek inşasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, M. (2015). *Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış*. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 3 (1) , 87-105 . DOI: 10.18506/anemon.92965
- Apple, M. ve Beane, J. (2007). *Democratic Schools: Lessons in Powerful Education*. Heinemann.
- Aristoteles. (2016). *Metafizik* (Y. G. Sev, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Barrow, W. (2010). *Dialogic, participation and the potential for Philosophy for Children*. Thinking Skills and Creativity, 5(2), 61–69. doi:10.1016/j.tsc.2010.01.002
- Biesta, G. (2006). *Beyond learning: democratic education for a human future*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Daniel, M., & Auriac, E. (2011). *Philosophy, Critical Thinking and Philosophy for Children*. Educational Philosophy and Theory, 43(5), 415–435. doi:10.1111/j.1469-5812.2008.00483.x
- Deakin Crick, R., & Joldersma, C. W. (2007). *Habermas, lifelong learning and citizenship education*. Studies in the Philosophy of Education, 26, 77–95
- Dewey, John (1910). *How We Think*. Boston: D.C. Heath Publications.
- Dewey, J. (2001). *Democracy and education*. The Pennsylvania State University.
- Dil, K. (2015). *Demokrasi İhtiyacını Felsefi Düşünme Yöntemiyle Doyurmak*. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 6 (2) , 355-372 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss/issue/25891/272827>
- Direk, N. (2006). *Filozof çocuk*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- D'Olimpio, L.& Teschers, C. (2016). *Philosophy for children meets the art of living: A holistic approach to an education for life*. Philosophical Inquiry in Education, 23(2), 114–124. doi: 10.7202/1070458ar.
- Ennis, R. (1996). *Critical Thinking*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Erwin, E. J., & Kipness, N. A. (1997). *Early Childhood Education Journal*, 25(1), 57–60. doi:10.1023a1025642116800
- Fattore, T., Turnbull, N. (2005). *Theorizing representation of engagement with children. The political dimension of child oriented communication*. In J. Mason, T.Fattore (ed.). Children taken seriously in theory, policy and practice, London : Jessica Kingsley Publishers.
- Fisher, A. (2005). *Thinking skills and admission to higher education*. A special paper, commissioned by the University of Cambridge Local Examinations Syndicate and produced by centre for research in critical thinking, University of East Anglia.
- Fisher, R. (2003). *Teaching thinking* (2nd ed.). London: Continuum
- Freire, P. (2005). *Teachers as Cultural Workers: Letter to those who Dare Teach*, Westview Press: Boulder, Colorado. In Mason, J. & Fattore, T. (Eds.). Children taken

seriously: In theory, policy and practice (pp. 46–57). London/Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Gelder, T. van. (2005). *Teaching Critical Thinking Some Lessons From Cognitive Science*. College Teaching, 53(1), 41–48. doi:10.3200ctch.53.1.

Gündoğdu, H. (2009). *Eleştirel düşünme ve eleştirel düşünme öğretimine dair bazı yanlışlar*. Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Sosyal Bilimler, 7(1), 57-74.

Haynes, J. (2001). *Children as philosophers: learning through enquiry and dialogue in the primary classroom*. London & New York: Routledge Falmer.

Heywood, A. (2014). *Siyaset* (14. baskı). (B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, & A. Yayla, Çev.). Adres Yayınları.

Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları*. (İkinci Baskı) (H. Özler, Çev.). Adres Yayınları: Ankara

Kant, I. (1991). *Kant: Political Writings* (H. B. Nisbet, Çev.). Ed. By H.S. Reiss, Cambridge: Cambridge University Press.

Kennedy, D. (1992) *The Hermeneutics of Childhood*, Philosophy Today, 36.1, ss. 44–60

Lipman, M., Sharp, A. M., & Oscanyan, F. S. (1980). *Philosophy in the Classroom*. Temple University Press.

Lipman, M. (2003). *Thinking in Education*. Cambridge: Cambridge University Press.

Magee, B. (1998). *The Story of Philosophy*. London: Dorling Kindersley.

Matthews, G. (1994). *The Philosophy of Childhood*, Cambridge: Harvard University Press.

Mead, G. H., & Morris, C. W. (Eds.). (1972). *Mind, self, and society from the standpoint of a social behaviorist*. University of Chicago press.

Murris, K. (2000). *Can Children Do Philosophy* *Journal of the Philosophy of Education*, 34(2), 261–279. doi10.11111467-9752.00172.

Mutlu, E. (2010). *Investigating the thinking levels of children in early childhood period (60-72 months) and attitudes of preschool teachers related to thinking education*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi].

Mynbayeva, A., Sadvakassova Z.; Akshalova, B. (2017). *Pedagogy of the twenty-first century: Innovative teaching methods*. New Pedagogical Challenges in the 21st Century. doi: 10.5772/intechopen.72341

Nussbaum, M. (2010). *Not For Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton University Press.

Ritchhart, R., & Perkins, D. (2005). *Learning to Think: The Challenges of Teaching Thinking*. In K. Holyoak & R. Morrison (Eds.), *The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning* (pp. 775-802). Cambridge University Press.

Ruitenberg, C. W. (2008). *Educating Political Adversaries: Chantal Mouffe and Radical Democratic Citizenship Education*. *Studies in Philosophy and Education*, 28(3), 269–281. doi:10.1007/s11217-008-9122-2.

Schmidt, M. G. (2002), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev. M. Emin Köktaş, 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.

Scruton, R. (2019). *Akıllı kişiler için felsefe rehberi*, Çev. Eşref Armağan Eşkinat. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sharp, A. M. (1995). *Philosophy for children and the development of ethical values*. Early Child Development and Care, 107(1), 45–55. doi:10.10800300443951070106.

Şahin, G. (2023). *Düşünsel bir yolculuk: Çocuklar için felsefe*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (36), 368-388. DOI: 10.29000/rumelide.1369085.

Taş, I. (2017). *The effects of philosophy for children on theory of mind and creativity of 48-72 month-old children*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, Türkiye.

Trickey, S., & Topping, K. J. (2004). “*Philosophy for children*” a systematic review. Research Papers in Education, 19(3), 365–380. doi:10.10800267152042000248016.

Trickey, S., & Topping, K. J. (2006). *Collaborative Philosophical Enquiry for School Children*. School Psychology International, 27(5), 599–614. doi:10.11770143034306073417.

Topping, K. J., & Trickey, S. (2007a). *Collaborative philosophical enquiry for school children: Cognitive effects at 10-12 years*. British Journal of Educational Psychology, 77(2), 271–288. doi:10.1348/000709906x105328.

Topping, K. J., & Trickey, S. (2007b). *Impact of philosophical enquiry on school students' interactive behaviour*. Thinking Skills and Creativity, 2(2), 73–84. doi:10.1016/j.tsc.2007.03.001.

Todd, L. (2007). *Partnerships for inclusive education: a critical approach to collaborative working*. Abingdon: Routledge Falmer

Topping, K. J., & Trickey, S. (2007). *Collaborative philosophical inquiry for schoolchildren: Cognitive gains at 2-year follow-up*. British Journal of Educational Psychology, 77(4), 787–796. doi:10.1348/000709907x193032.

Vansielegheem, N. (2005). *Philosophy for Children as the wind of thinking*. Journal of Philosophy of Education, 39(1), 19–35

Vansielegheem, N., & Kennedy, D. (2011). *What is Philosophy for Children, What is Philosophy with Children-After Matthew Lipman?* Journal of Philosophy of Education, 45(2), 171–182. doi:10.1111/j.1467-9752.2011.00801.x